

**ДО 150-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
АКАДЕМІКА В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
(1863–2013)**

УДК 027-047.82Вернадський

Олексій Онищенко,
академік НАН України
Любов Дубровіна,
член-кореспондент НАН України

**В. І. Вернадський
та його концепція
Національної бібліотеки України**

Заснування перших наукових та освітніх національних інституцій в Україні, зокрема Національної академії наук, Національної бібліотеки, національних університетів у Києві та Кам'янець-Подільському, низки наукових товариств, музеїв пов'язано з іменами всесвітньо відомого вченого В. І. Вернадського і видатного науковця, державного діяча М. П. Василенка. Їх провідна роль у розвитку національної науки, культури, освіти з урахуванням історичних особливостей розвитку України всебічно розкрита в перших двох томах серії «Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського»: «В. І. Вернадський і Україна» (2011) та «Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими» (2012), щоденниках (опублікованих у 9-му томі, 2011), присвячених діяльності В. І. Вернадського в Україні, листуванню з українськими вченими, а також у спеціальному бібліографічному томі, де подані бібліографія праць В. І. Вернадського і література про нього (2012). Діяльність вченого, пов'язана безпосередньо з заснуванням Бібліотеки, ґрунтовно висвітлена у монографії Л. А. Дубровіної, О. С. Онищенка, «Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського 1918–1941 рр.» (1998)¹.

Заснування Україною національної бібліотеки вже на початку свого незалежного державного шляху (1918 р.) стало яскравим виявом державної самоідентифікації народу, яка спирається на міцне коріння і традиції національної науки та культури. Такий стан національно-державного самоусвідом-

лення проходили і народи незалежних держав Західної Європи у XVIII–XIX ст. Всі вони засновували національні бібліотеки, музеї, академії наук.

Однак, створення Національної бібліотеки Української держави відбувалося в неординарних умовах, коли неможливо було автоматично запозичити досвід різних країн для визначення її статусу і функцій, формування національного за змістом бібліотечного фонду, окреслення її ролі у державотворенні, у розбудові української науки, освіти, культури. Концепція Національної бібліотеки потребувала особливого до себе ставлення, адже вона органічно пов'язувалася зі змістом розбудови Української держави, цілої низки національних інституцій, організацією національної науки та освіти, розроблялася в особливих суспільно-політичних умовах складного та суперечливого кризового періоду 1917–1919 рр.

Про створення Національної академії та Національної бібліотеки України – національних інституцій, які б акумулювали історичну пам'ять народу, формували власний духовний контекст розвитку усіх сфер суспільного життя, вже давно мріяла патріотично настроєна українська інтелігенція. Заснування у свій час НТШ і УНТ було певною мірою компромісною реалізацією цієї мрії в умовах існування України у складі інших держав. Але з виникненням Української незалежної держави докорінно змінюються соціально-політичні умови і виникає потреба в опрацюванні нової концепції академічної науки та національної бібліотеки.

Перші підходи до реалізації цих ідей робилися ще у період Лютневої революції, коли Тимчасовим урядом розроблялася реформа освіти, а українські державні діячі та науковці, зокрема, М. П. Василенко (1877–1935) – на той час назначений попечителем Київської учбової округи, а також видатні діячі українського національного руху, члени Українського наукового товариства П. Я. Стебницький, О. І. Лотоцький, котрі тоді мешкали у Петрограді, підготували офіційну записку щодо створення Національної бібліотеки та Української академії наук на базі Українського наукового товариства². 19 серпня 1917 р. М. П. Василенка і В. І. Вернадського призначають товаришами міністра освіти у Тимчасовому уряді і вони спільно розпочинають розробляти комплекс питань щодо статуту академії, принципів побудови національної бібліотеки. Однак, через крах Тимчасового уряду цю справу було відкладено³.

Повернулися до цієї теми у 1918 р., коли М. П. Василенко увійшов до складу гетьманського уряду, де виконував обов'язки прем'єр-міністра (до призначення на цю посаду Ф. А. Лизогуба) та міністра освіти. Він запросив свого однодумця В. І. Вернадського очолити дві комісії, створені при Міністерстві освіти: у справах вищої школи і наукових установ та з розроблення законопроекту про заснування Української академії наук у Києві. Тоді ж на нього було покладено і керівництво Тимчасовим комітетом для заснування Національної бібліотеки Української Держави⁴.

Новаторські підходи В. І. Вернадського до питань організації науки та освіти ґрунтувалися на його багатому досвіді численних досліджень історії науки, організації різних академій наук у Європі та світі. Він переконав М. П. Василенка, що в умовах розбудови власної держави академія має функціонувати під егідою держави, виконувати функцію національної науки як основи соціально-економічного та національно-духовного розвитку самостійної України, а бібліотека повинна стати і національною, і академічною.

Свої бачення перспектив української академічної науки В. І. Вернадський оприлюднив на першому ж засіданні Комісії 9 липня 1918 р. у промові «В справі заснування Української академії наук в Києві». Детально обґрунтовуючи свої думки новими економічними та геополітичними чинниками, він стверджував, що академія має сприяти зростанню економічного потенціалу держави, національної самосвідомості й культури, вивченню минулого та сучасного України в усіх проявах її духовного, державного та соціально-економічного життя.

Залишаючись академічною, наука зобов'язана буде реалізовувати безпосередній контакт з розвитком економічного потенціалу держави, з одного боку, та потребами пересічної людини, з другого⁵.

На переконання В. І. Вернадського, створення такої академії неможливе без наукової бази, а саме – національної бібліотеки, яка, акумулюючи всі досягнення світової науки та культури, могла б активно впливати на процеси розбудови держави як в соціокультурному просторі, так і в питаннях політики, економіки і гарантувала б національну ідентичність та економічну незалежність України. У світлі цих завдань Національна бібліотека, доводив В. І. Вернадський, має стати органічною складовою Української академії наук.

До участі у роботі Тимчасового комітету для заснування Національної бібліотеки Української Держави (далі – ТК) В. І. Вернадський запросив відомого вченого, бібліотекаря В. О. Кордта (1960–1934). Вибір академіка був не випадковим. З 1885 р. В. О. Кордт завідував бібліотекою Дерптського (нині Тартуського) університету, а з 1894-го – бібліотекою Київського університету св. Володимира та Центральним архівом давніх актів. Він був знаним істориком картографії, бібліографом, археографом, мав звання приват-доцента університету. Майже 10 років його доля була пов'язана з Національною бібліотекою. У 1926 р. В. О. Кордт перейшов на постійну роботу до Бібліотеки, працював завідувачем університетського відділу (після передачі частини університетської бібліотеки до Всенародної бібліотеки України, на яку було перейменовано Національну бібліотеку), науковим співробітником, а з 1928-го й до кінця життя очолював, створений за його ініціативою, картографічний відділ.

Вперше В. І. Вернадський зустрівся з В. О. Кордтом 9 червня 1918 р. Тоді він спеціально завітав до університетської бібліотеки для обговорення низки організаційних питань щодо підготовки законопроекту про Національну бібліотеку. У щоденнику В. І. Вернадський записав: «Разговор с Кордтом – аккуратный немец, добросовестный и идеалистически преданный делу. Это те люди, жизнь которых гармонирует с великой средой большой библиотеки – связь с вечностью и атмосферой общечеловеческой культуры. С ним разговор о Нац[иональной] библ[иотеке], и дал ему задание.

Создал законопроект о Нац[иональной] библ[иотеке] при Академии, необходимо одновременно образовать Временную комиссию для организации Библиотеки (выбор места, покупка книг, организация общего каталога киевских ученых библиотек, срок ее работы)»⁶.

Вже 6 липня В. О. Кордт передає В. І. Вернадському записку про Національну бібліотеку, а 9 липня, на першому ж засіданні академічної Комісії, оголошує її основні положення. Він підкреслює, що «все культурные государства заботятся не только об учреждении и пополнении научных книгохранилищ при своих высших учебных заведениях, но создают, кроме того, еще центральные книгохранилища, т. наз. государственные или национальные библиотеки, которым они посвящают свое особое внимание и покровительство, чтобы собрать в одном центре, по возможности, все те произведения всемирной научной литературы, которые необходимы современникам и будущим поколениям для строго научных и общеобразовательных целей»⁷. Погоджуючись з підходами В. І. Вернадського, він вважав за доцільне, щоб УАН як вища наукова корпорація взяла на себе завдання керувати організацією Національної бібліотеки Української Держави, а також слідкувати за її подальшим розвитком.

Національна бібліотека створювалася дуже швидко, з великим ентузіазмом. Вже у липні 1918 р. на засіданнях Комісії, а також під час особистих зустрічей М. П. Василенка і В. І. Вернадського, розпочалося обговорення питань щодо організації Національної бібліотеки, пошуку будівлі, придбання обладнання, відкриття академічної друкарні, можливостей передачі з наукових університетських та публічних бібліотек дублетів та збирання книжкових фондів ще до офіційного оголошення їхнього заснування⁸. 20 липня (2 серпня) розглядався проект Закону про Національну бібліотеку та її фонд. Звертаючись до гетьмана Павла Скоропадського, В. І. Вернадський пише: «...В заседании 20 июля академической Комиссии прошло решение об основании Национальной библиотеки Украинской Державы. В то же время дело о создании Украинской Академии наук продвинулось настолько, что в течение ближайшей недели является необходимость приступить к созданию ее статута. Эти два учреждения, имеющие первостепенное национальное значение, должны явиться могучими факторами дальнейшего развития науки и просвещения на Украине и поднятия ее духовных сил»⁹.

Через два тижні, не чекаючи заснування самої Академії, гетьманський уряд затверджує «Закон про утворення фонду Національної Бібліотеки Української Держави (1918 р.)», підписаний Павлом Скоропадським і Радою Міністрів 2 (15 серпня) 1918 р. Закон набув чинності після його опублікування 21 серпня 1918 р. у «Державному Віснику»¹⁰. Отже, дата 15 серпня 1918 р. (за новим стилем) – ознаменувала на-

родження Національної бібліотеки України, яка сьогодні носить ім'я В. І. Вернадського.

Переконання В. І. Вернадського, що справжню Національну бібліотеку здатні створити на той час лише спільний науковий та організаційний талант видатних українських учених, обумовив її тісний зв'язок з Академією. У 7 параграфі першого «Статуту Української Академії наук у Києві» та пояснювальній записці до законопроекту наголошувалося, що Національна книгозбірня, хоча й підпорядкована Академії, в своєму внутрішньому ладі є незалежною. Директор Бібліотеки обирається у порядку, затверженому для службових осіб Академії наук, а роль академіків у діяльності Національної книгозбірні має визначатися спеціальним Статутом Бібліотеки¹¹.

Підготовка Статуту Бібліотеки є окремою сторінкою діяльності В. І. Вернадського та його колег. Вона акумулювала усі ідейні підходи академіка та розкрила масштабність його бачення завдань і функцій Бібліотеки як національної установи, покликаної стати міцним фундаментом розвитку української науки та національного піднесення, центром духовного життя.

До підготовки проекту Статуту В. І. Вернадський залучив відомих вчених, провідних діячів національного руху, зокрема, С. О. Єфремова і Г. П. Житецького. Згадуючи ті часи, В. І. Вернадський пише: «Была составлена Житецким, Ефремовым и мною записка, которая легла в основу устава Центральной Украинской Национальной библиотеки»¹². Вибір В. І. Вернадським цих вчених також – не випадковість. С. О. Єфремов (1876–1939) мав юридичну освіту, у ті часи вже був видатним громадським та політичним діячем, знаним літературознавцем і публіцистом, дійсним членом НТШ, одним із фундаторів видавництва «Вік» (1895–1918). Водночас його вважали ідеологом і теоретиком Української революції, одним з ініціаторів і учасників утворення УЦР. Він був заступником голови Української Центральної Ради, членом Малої ради, генеральним секретарем міжнародних справ у першому українському уряді, очолював секретаріат УЦР 1917–1918 рр. Г. П. Житецький (1866–1929) – історик, літературознавець, педагог, громадський та бібліотечний діяч, син П. Г. Житецького, вченого у галузі української словесності, члена-кореспондента Петербурзької АН (з 1898 р.), одного з основоположників Київської Старої Громади, члена-засновника УНТ у Києві (1906). Г. П. Житецького добре знали за його відомими дослідженнями з історії української культури та літератури. Він друкувався у багатьох часописах, зокрема, «Киевской старине»,

«Русской мысли», «Вестнике Европы», «Современной литературе», «Педагогическом сборнике» тощо, співробітничав з редакцією Енциклопедичного словника Брокгауза і Ефрона, входив до складу українського товариства «Громада». В. І. Вернадський доручив йому розробити положення про професійний часопис «Книжний вісник», де було б представлено його бачення Бібліотеки.

В. О. Кордт, С. О. Єфремов, Г. П. Житецький стають першими членами Тимчасового комітету для заснування Національної бібліотеки Української Держави на чолі з В. І. Вернадським. Згодом до його складу увійшов і А. Ю. Кримський (1871–1942), професор Лазаревського інституту східних мов у Москві. Про цей вибір В. І. Вернадський писав: «Кримський був не лише орієнталістом, а й великим дослідником в галузі історії і граматики української мови, був великим українським поетом і людиною колосальної ерудиції. Він був членом Академічної спілки від самого її заснування в 1904 р. та моїм близьким другом. Я познайомився з ним по Академічній спілці, де він був представником Лазаревського інституту східних мов. І любов до України нас пов'язувала»¹³. А. Ю. Кримський привіз з Москви до Києва свою унікальну бібліотеку з орієнталістики, яка поповнила фонди арабо-іранського кабінету Академії та Національної бібліотеки.

23 серпня (5 вересня) 1918 р. відбулося перше засідання ТК, на якому розглядалися питання Статуту та принципів роботи Комітету, також було вирішено виділити 500 тис. крб на придбання книг¹⁴.

3 січня 1919 р. склад ТК поповнився трьома особами, також добре знайомими В. І. Вернадському, зокрема, академіком Д. І. Багалієм, проф. В. Ю. Данилевичем, Є. О. Ківлицьким¹⁵. З Д. І. Багалієм (1857–1932), професором Харківського університету, дослідником історії Слобідської України, її культури, В. І. Вернадський познайомився, коли вони разом працювали у Державній Думі (1906 р.). Вернадський відзначав у своїх спогадах, що «Кримський і Багалій грали провідну роль у нашій роботі»¹⁶. Історик Слобожанщини, знавець генеалогії козацької старшини, археолог, професор Харківського та Київського університетів В. Ю. Данилевич (1872–1935) також був добре знайомий В. І. Вернадському за його працями.

Особливе місце у становленні Національної бібліотеки належить істориком, літератору, педагогу Є. О. Ківлицькому (1861–1921), який мав досвід роботи бібліотекаря у Київському університеті св. Володимира. Він редагував часопис «Киевская старина» (1889–1893), працював інспектором Київського учбового округу (1917) та завідувачем

справ російської школи в Департаменті народної освіти УНР (1918), був членом УНТ, Історичного товариства Нестора Літописця, Київського педагогічного товариства та ін. Останні роки свого життя Є. О. Ківлицький пов'язав з ВБУ, де він працював бібліотекарем, старшим бібліотекарем із виконанням обов'язків завідувача бібліотеки на час її організації, керував бібліотечним відділом, очолював Раду бібліотекарів (1919–1920).

Перший варіант Статуту Національної бібліотеки Української держави був затверджений Спільним зібранням УАН 21 грудня 1918 р.¹⁷ Цей документ містив основні ідеї концепції Національної бібліотеки, розробленої В. І. Вернадським спільно з колегами: «Національна бібліотека має задовольняти а) загальнонаукові вимоги і б) спеціально-українські (Україніки), беручи останні в найширшому розумінні і як краєві (відомості про Україну, як краї з кожного погляду), і як національні (відомості про український народ за межами України (напр. в Америці)». Фонд Національної бібліотеки «має складатися з книжок з усіх паростів людського знання, писаного геть усіма мовами», а відділ Україніка – з «а) книжок українською мовою усякого змісту і б) з книжок про Україну всіма мовами»¹⁸. Як архів духовного життя України засновувалися відділи рукописів та бібліографічний. Потрібно підкреслити, що В. І. Вернадський, розуміючи важливість розвитку національних функцій Бібліотеки в державотворчих процесах, вважав за необхідне поставити питання про організацію спеціального бібліотечного підрозділу, який би сприяв діяльності майбутнього парламенту: «цей відділ містив би в собі книги політичного змісту, закони, парламентську літературу і т. д.»¹⁹.

В. І. Вернадський бачив Національну бібліотеку науковою установою, де вивчатиметься сучасна та давня книга, науковим центром бібліотекознавства, бібліографознавства та бібліографічної роботи в Україні. Передбачалося заснування при ній наукових товариств, розгортання видавничої діяльності, скликання з'їздів з питань бібліотекознавства, бібліографознавства, бібліографії тощо.

На цьому ж таки засіданні Комітету йшлося про підготовку Закону про безкоштовні примірники всіх видань України, що мають поповнювати фонд Бібліотеки.

Діяльність ТК концентрувалася на підготовці відкриття Національної бібліотеки; формуванні фонду за рахунок придбання книг, книжкових колекцій, створенні системи управління фондом та його обліком; кадровому та технічному забезпе-

ченні діяльності Бібліотеки, на питаннях приміщення для Бібліотеки тощо.

Велику увагу В. І. Вернадський приділяє створенню часопису Національної бібліотеки, «Книжного вісника», головним редактором якого став Г. П. Житецький. Програма видання «Книжного вісника» передбачала реалізацію широкого публікаційного спектру: 1) заяви, відозви, оголошення від ТК та Ради Національної бібліотеки; 2) відомості про діяльність ТК або Ради Бібліотеки; 3) відомості про придбані та подаровані книжки, рукописи, описи книжок, рідкісних видань і найцікавіших набутоків Бібліотеки; 4) закони, заяви, розпорядження уряду, інших установ з книжкових, бібліотечних, бібліографічних справ, а також споріднених з ними просвітніх, книжкових, часописних, друкарських, бібліотечно-технічних питань тощо; 5) розвідки та відомості про книжки, бібліотеки, бібліографічні видання сучасного і минулого часу в Україні, на слов'янських землях, в інших країнах; 6) статті, замітки з теоретичних та технічних питань бібліотекознавства й бібліографії; 7) розвідки, статті, замітки з книжкових, бібліотечних та бібліографічних питань культурно-просвітницького значення; 8) розвідки і відомості про стародруки, рукописні, друковані матеріали з бібліографії, історії бібліотек, книжної мови та техніки; огляди спеціальних книжок, часописів з бібліотекознавства і бібліографії усіма мовами; 9) справознання та описи старих і нових бібліотек, коштовних книгозбірень, книжкових палат, археографічних, художніх та інших видань; 10) вісті, повідомлення, заяви та інформація про книжкові і просвітні справи; хроніка бібліотечного руху та книжкового ринку²⁰.

В. І. Вернадський з колегами концентрує свої зусилля на збиранні початкового фонду Національної бібліотеки з найцінніших для української історії та культури фондів. Вже на перших засіданнях ТК обговорювалася можливість придбання багатих за складом та змістом бібліотек Б. В. Антоновича, Б. Д. Грінченка, В. П. Науменка, А. Ю. Кримського, Наукового товариства імені Шевченка та інших, щоб закласти основу фонду. Протягом місяця було розроблено символіку Бібліотеки: чотирикутний штемпель з написом «Національна Бібліотека Української Держави у м. Києві», тризубом з хрестом та датою заснування – 1918 р. Текст мав бути написаний церковно-слов'янськими літерами на зразок шрифту Пересопницького Євангелія²¹.

У спеціальному Зверненні ТК щодо заснування Бібліотеки до усіх громадян та установ, складеного В. І. Вернадським, з метою збирання фонду бу-

ли продекларовані 4 принципи формування Національної бібліотеки:

1) різноманітність та повнота *книжкового* фонду, що мав відображати знання з різних галузей науки та культури всіх країн світу;

2) збирання творів національного друку, стародруків, рукописної, музичної, картографічної спадщини про Україну і український народ на українській та інших мовах (український відділ), незважаючи на вид, час, місце написання та спрямування літератури;

3) бути «позавідомчою, поза політичними чи суспільними настроями, що постійно змінюються: вона повинна бути осередком розумової культури, який повинен бути дорогий однаково всьому населенню України»;

4) загальнодоступність – відкритість для всіх і для кожного, безкоштовність й легкодоступність до інформації²².

Під час розроблення концепції Національної бібліотеки були враховані статuti Ягеллонської бібліотеки, Паризької, Лондонської, Вашингтонської, Мюнхенської, Берлінської, Лейпцизької, Віденської, Християнівської та ін.²³

Комплектування національного фонду, як універсального наукового та спеціалізованого українознавчого, на першому етапі було досить складним завданням. Його вирішенню великою мірою сприяли особисті зв'язки В. І. Вернадського із вченими різних країн світу. На прохання академіка вони завжди надсилали видання з власних бібліотек. На той час основними джерелами комплектування стали приватні бібліотеки, книгарні, книжкові бази, фонди громадських організацій та просвітницьких установ, де зберігалися дублетні примірники їхніх видань.

Початковий період існування ВБУ (1918-й – поч. 1919 р.) характеризується активним збиранням та купівлею бібліотек, передусім відомих вчених, професорів університету, діячів науки, культури та освіти, налагодженням зв'язків із видавництвами, бібліотечними установами для купівлі й обміну книг, періодичних видань.

В. І. Вернадський докладав багато особистих зусиль до комплектування бібліотечних фондів. Він переглядав приватні бібліотеки, що пропонувалися, дбав про врятування книгозбірень, які під час революційних подій залишилися кинутими напризволяще. За його безпосереднього сприяння Національна бібліотека поповнилася значною кількістю надзвичайно цінних особистих архівів та приватних бібліотек видатних вчених з різних галузей знань. Так, до установи надійшли: архів М. П. Драгомано-

ва, архів, бібліотека Б. Д. Грінченка та його дружини М. М. Грінченко (М. Загірньої), архіви О. О. Русова, Є. К. Трегубова, П. Г. Житецького, професорів В. Б. Антоновича, В. С. Іконникова, М. І. Петрова, С. Т. Голубева, О. Ф. Кістяківського, Н. П. Молчановського, Ю. М. Вагнера, І. В. Лучицького, Г. О. Афанасьєва, Ф. І. Титова, В. П. Степаненка, К. Л. Якубовського та ін.²⁴

У 1919 р. В. Я. Головня, племінник письменника М. В. Гоголя, син його молодшої сестри О. В. Гоголь, передав ВБУ родинну збірку Гоголів-Яновських. Цінним надбанням став архів та бібліотека одного з засновників Академії В. П. Науменка, який трагічно загинув під час «червоного терору». У складі його зібрання зберігається архів М. Максимовича, а також архіви українських видавництв кінця XIX – поч. XX ст., архіви «Юго-Западного отделения Географического общества» та «Киевского комитета грамотности», цінні рукописи О. Котляревського, О. Русова, М. Шугурова, В. Гнилосирова, Д. Марковича та інших українських письменників, громадських діячів, які поповнили фонди рукописного відділу. Академік багато зробив для врятування архівів та бібліотеки князів Щербатових і Репніних. У щоденнику 18.IV.1919 р. В. І. Вернадський робить такий запис: «Смотрел вновь поступившие библиотеки Головачева и переданную из Книжной Палаты библиотеку, найденную в подвалах дома Терещенко...»²⁵.

Особливу увагу вчений приділяв цінним національним зібранням. Він взяв найактивнішу участь у придбанні бібліотек «Старої громади» та київської «Просвіти», які дали змогу закласти фонд видань національного українського друку Україники. «Библиотека Старой Громады, – писав В. І. Вернадський у щоденнику, – инкорпорируется в Национ[альную] библиотеку с Наук[ового] тов[ариства], где она временно была на хранении»²⁶. Власне ці фонди національної книги й започаткували Бібліотеку.

У лютому–березні 1919 р. В. І. Вернадський пропонує терміново вжити заходів щодо придбання для НБУ книгозбірень деяких установ, ліквідованих радянською владою, передусім Інституту шляхетних дівчат, Кадетського корпусу та Першої гімназії, а також книг Надвищого Суду та бібліотеки-музею барона Штейнгеля.

В. І. Вернадський опікувався і долею бібліотек духовних установ, зокрема, Київської духовної академії, Києво-Печерської лаври, київських монастирів. Ось що він пише в щоденниках: «1.III. [1919 р.]. Утром у Багалея. С ним в связи с опасностью для Библиотеки Дух[овной] Акад[емии]. Вчера Беркенг[ейм] сообщил о намерении ее захватить для одной из больше-

вистских школ. Необходимо удержаться, взяв временно под охрану Ак[адемии] н[аук] и Нац[иональной] библи[отеки]»²⁷. Доля цих книгозбірень неодноразово обговорювалася на засіданнях ТК. Однак, передача бібліотеки КДА на тимчасове зберігання до фондів Національної бібліотеки України у 1919 р. не відбулася. Після прийняття низки урядових документів, зокрема декретів «Про відокремлення церкви від держави та школи від церкви» 19 січня 1919 р. та «Про передачу історичних та мистецьких цінностей у відання Народного комісаріату освіти» 1 квітня 1919 р. (ЗУ УСРР, 1919, № 34, ст. 395), бібліотека КДА перейшла у власність держави, передусім у відання Народного комісаріату освіти. Її передали до Київського інституту народної освіти, створеного на базі Університету св. Володимира, де вона перебувала до 1923 р. і лише у 1925 р. потрапила до фондів Всенародної бібліотеки України, як тоді іменувалася Національна бібліотека України.

У 1918–1919 рр. Бібліотека цілеспрямовано збирала та купувала книжкові фонди, у т. ч. й приватні бібліотеки, що становили єдині тематичні комплекси з різних галузей знань, книжкові колекції. На початку 1919 р. В. І. Вернадський, завдяки особистому знайомству із багатьма російськими вченими, письменниками, надсилає їм листи. Зокрема, звертається до Максима Горького, М. М. Покровського, П. К. Штейнберга з проханням надати необхідну допомогу в купівлі книжок, рукописів, ілюстративного матеріалу, а також посприяти обміну виданнями з бібліотеками Російської академії наук та Петроградською публічною бібліотекою²⁸. Для цього відряджає до Москви і Петрограда науковців А. Л. Бема, М. А. Гінзбурга.

У фондах НБУВ збереглися листи, з якими В. І. Вернадський від імені ТК звертався до установ, товариств, видавництв, спілок, приватних осіб з проханням посприяти щодо комплектування фондів, організації книгообміну та інших видів книжкових надходжень. Наведемо один з них, а саме до Максима Горького, очільника Спілки письменників, з яким він був особисто знайомий: «Милостивый Государь Алексей Максимович! Временный Комитет Национальной Библиотеки при Украинской Академии Наук убедительно просит Вас оказать содействие командируемому Национальной библиотекой инженеру Марку Исааковичу Гинзбургу по приобретению и вывозу из России на Украину книг, рукописей, газет, журналов и проч. для организуемой в Киеве Национальной Библиотеки с собранием произведений мысли и знания по всем наукам и на всех языках»²⁹.

В. І. Вернадський брав активну участь у вирішенні

й інших питань діяльності Бібліотеки: у доборі кадрів, обговоренні її структури, методичних засад діяльності, організації каталогів та комплектування.

Отже, не лише розроблення самої концепції Національної бібліотеки України, а й структура, атрибутика, кадрова політика, і що найважливіше – комплектування фондів на першому етапі її існування – все це здійснювалося за безпосередньою участю Володимира Івановича.

У лютому 1919 р., після встановлення радянської влади, В. І. Вернадський і А. Ю. Кримський спільно підготували доповідну записку і на спеціальній зустрічі з головою Центрального Виконавчого Комітету України В. П. Затонським активно відстоювали необхідність збереження Академії, її Бібліотеки як національних утворень. Ідея Бібліотеки, переконливо обґрунтована її фундаторами, була сприйнята новою владою без особливих заперечень, лише її назву – «Національна Бібліотека Української Держави» – змінили, «з огляду на те, що назва «Національна» є чуже слово, перекласти це слово на українську мову «Всенародня»; таким чином, Національна Бібліотека у Києві повинна називатися «Всенародня Бібліотека при Українській Академії наук у Києві»³⁰.

Під час окупації Києва Добровольчою армією В. І. Вернадський їздив до Ростова для узгодження справи з Академією та Національною бібліотекою. Як відомо, генерал А. І. Денікін припинив діяльність Академії наук разом із усіма законодавчими актами українських урядів і планував заснувати Російську академію. Генерал прийняв В. І. Вернадського, а його доповідна записка стосовно Академії наук і Бібліотеки при ній розглядалася на Особливій нараді 18 вересня (1 жовтня) 1919 р. Ліквідацію Академії та Бібліотеки було призупинено, її майно взято під охорону, хоча А. І. Денікін порушив питання про створення альтернативної академії Півдня Росії³¹. На цьому етапі воля та авторитет В. І. Вернадського відіграли вирішальну роль у врятуванні Української Академії та її Бібліотеки.

Вчений не зміг повернутися до Києва, він тяжко захворів тифом, який тоді лютував на півдні України. Довелося переїхати до Криму. Там він працював у Таврійському університеті професором, а згодом – його ректором. У 1921 р. Володимир Іванович повернувся до Росії.

Хоча діяльність В. І. Вернадського щодо заснування в Україні наукових установ продовжувалася лише півтора року, він зміг закласти такі фундаментальні засади розвитку науки, освіти, культури, які зберігають свою актуальність й сьогодні. Високий

науковий рівень, глибоко патріотична національна ідея, загальносвітовий підхід до організації Бібліотеки, визначення її завдань відповідали усім вимогам поняття «національна бібліотека».

З того часу пройшло майже сто років. Національна бібліотека пройшла дуже складний шлях. Вона зазнавала на собі впливів численних колізій соціально-політичного життя України, виконувала різні функції і багато разів перейменовувалася – у Національну бібліотеку України у місті Києві при Українській Академії наук (1919); Всенародну (Національну) Бібліотеку України при Всеукраїнській Академії наук у м. Києві (1919–1920); Всенародну Бібліотеку України в Києві (1920–1934); Державну бібліотеку УАН (1934–1936) та Бібліотеку Академії наук УРСР (1936–1948); Державну публічну бібліотеку УРСР (1948–1965); Центральну наукову бібліотеку Академії наук УРСР (1965–1987). З 1988 р. вона носить ім'я свого фундатора – В. І. Вернадського. Весь цей час, незважаючи на зміни долі, Бібліотека була національною не за назвою, а за змістом її фондів, за функціями, роллю у суспільному та культурному житті України. Вона реалізувала усі закладені В. І. Вернадським та його однодумцями ідеї і продовжує їх розвивати у контексті вимог сьогодення.

Усі ці роки книгозбірня накопичувала, зберігала, опрацьовувала величезну книжкову та рукописну спадщину України, розвивала ідеї національного книжкового фонду та національної бібліографії, що давало змогу підтримувати ідейну традицію фундаторів Бібліотеки, пронести її через десятиліття та надати їй нового потужного імпульсу вже у сприятливих умовах незалежності, коли вона повернула собі розряд науково-дослідного інституту, а у 1996 р., відповідно до Указу Президента України від 5 квітня 1996 р. (№ 244/96), знову отримала статус національної. З цього часу вона іменується Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. За свою історію Бібліотека сформувала 15-мільйонний фонд літератури (книжок, газет і журналів, естампів і гравюр, нот, рукописів, архівних документів, дисертацій та інших творів на правах рукописів), який є національним надбанням України.

У всіх напрямках своєї діяльності НБУВ реалізує національні функції. Сьогодні зусилля її трудового колективу спрямовані на комплектування, зберігання та оптимізацію використання національного книжкового та рукописного надбання України, на формування інформаційного центру світових електронних наукових ресурсів. Будучи провідною науково-дослідною установою у своїй галузі, вона досліджує, розробляє широке коло взаємопов'язаних книгознав-

чих, бібліотекознавчих, бібліографознавчих, архівознавчих, науково-інформаційних та інших проблем.

У структурі НБУВ функціонує низка інститутів та центрів, що забезпечують комплексне вирішення завдань збирання, зберігання та використання фондів, інформаційних ресурсів, розвиток бібліотечно-інформаційних технологій, консервації і реставрації, культурно-просвітницької та редакційно-видавничої діяльності. Створено Фонд Президентів України, де збираються, зберігаються та вводяться у науковий і культурний обіг документальні матеріали, що відображають політичну, державну діяльність Президентів України. Вже кілька років у складі НБУВ існує Національна юридична бібліотека, яка покликана опікуватися формуванням інформаційних ресурсів та забезпеченням користувачам вільного доступу до знань у галузі законодавства та права. А відкрита у свій час Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади переконливо засвідчує реалізацію ідеї В. І. Вернадського щодо створення спеціального бібліотечного підрозділу, який би сприяв діяльності майбутнього парламенту та розвитку державності України.

Тотальна інформатизація нашого суспільства суттєво впливає на оновлення бібліотечних технологій, які, як наголошував В. І. Вернадський, завжди мають бути спрямованими на швидке, максимально повне інформаційне забезпечення науки, культури, сприяти соціально-економічному, політичному розвитку держави. У Бібліотеці сьогодні створюються сучасні бібліотечно-інформаційні центри з інноваційними технологіями обробки нових надходжень, електронними каталогами, електронними колекціями, дистанційними формами обслуговування користувачів.

Значна увага приділяється опрацюванню механізмів дії бібліотек як компонентів глобальних комп'ютерних мереж, формуванню новітніх та ретроспективних інформаційних ресурсів, баз даних, електронних цифрових книгозбірень, які забезпечували б розкриття бібліотечних фондів, ефективний пошук у світовому документному потоці, створення та підтримку веб-серверів бібліотек, інтеграцію інформаційних ресурсів, а в кінцевому підсумку підносили якість обслуговування наших читачів на новий рівень.

Як органічна складова НАН України НБУВ здійснює кумуляцію найбільш інформативних зарубіжних науково-інформаційних ресурсів, отриманих НАН України, організовує формування центру онлайн-науково-інформаційних ресурсів НАН України, опікується створенням загальноакадемічно-

го порталу періодики. Її різностороння масштабна діяльність характеризується створенням як сучасних, так і ретроспективних цифрових ресурсів національної рукописно-книжкової духовної спадщини Бібліотеки, участю у формуванні світової, європейської та євразійської цифрових бібліотек. НБУВ консолідує діяльність розгалуженої мережі бібліотек системи НАН України, спрямовує її розвиток на створення інтегрованих ресурсів вітчизняної науки на базі Веб-сервера НБУВ, а у найближчій перспективі – наукової електронної бібліотеки, забезпечує доступ вчених до електронних баз даних НБУВ, зокрема, електронного каталога, реферативних та повнотекстових баз даних, а також до Інтернет-ресурсів.

Вчені Бібліотеки беруть активну участь у соціогуманітаних наукових дослідженнях НАН України, розробляють проблеми розвитку інтелектуального, духовного потенціалу країни, модернізації науки, освіти, культури, відстежують тенденції формування суспільства знань, вітчизняної історико-культурної спадщини, ведуть пошук ефективних шляхів інформаційного забезпечення органів влади та інших структур. Отже, тісний зв'язок головної загальнонаціональної книгозбірні з Національною академією наук України лише поглиблюється, зміцнюється, що доводить життєздатність ідеї В. І. Вернадського про створення Національної бібліотеки саме при Академії.

НБУВ видає спеціалізований журнал «Бібліотечний вісник», збірники «Наукові праці НБУВ», «Рукописна та книжкова спадщина України», а також фундаментальні наукові і науково-прикладні праці з проблем національної бібліографії, історії книги, бібліотечної справи, інформаційно-аналітичної діяльності, історико-культурної спадщини, формування та використання документних інформаційних ресурсів, готує наукові каталоги, публікації пам'яток, довідники та покажчики фондів. Серед них – видання Пересопницького євангелія 1556–1561 рр., атрибути якого були взяті для виготовлення логотипу і штампу Бібліотеки. Сьогодні ця пам'ятка – духовний символ української незалежності, на якому, разом з Конституцією України, присягають президенти України під час інавгурації.

З 1994 р. у НБУВ відкрито аспірантуру, розпочала роботу спеціалізована рада із захисту кандидатських і докторських дисертацій за спеціальностями книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство, де захистилося вже майже 200 осіб з усіх регіонів України. Тут працює 12 докторів і 92 кандидати наук. Вони репрезентують історичні, філологічні, філософські, педагогічні, економічні,

біологічні, технічні науки, а також мистецтвознавство, соціальні комунікації. Як бачимо, стає реальністю мрія В. І. Вернадського та його колег перетворити Бібліотеку на справжній центр бібліотечних наук, національної бібліографії і книгознавства.

Розвивається й міжнародна діяльність. Бібліотека здійснює книгообмін з багатьма книгозбірнями та науковими центрами світу, входить до складу низки міжнародних організацій, зокрема, ІФЛА, Бібліотечної Асамблеї Євразії, Конференції європейських бібліотек, Асоціації українських бібліотекарів, Ради директорів наукових бібліотек та інформаційних центрів МААН, співпрацює з провідними світовими виробниками інформаційних ресурсів. Вона сама щорічно проводить міжнародні конференції та обмін спеціалістами з різних країн. Своєю багатогранною діяльністю Бібліотека здобула світове ім'я.

Продовжуючи неухильно виконувати місію національної книгозбірні, Бібліотека сьогодні перетворюється у загальнодержавний комплексний бібліотечно-інформаційний, науково-дослідний і культурний центр, головний державний репозитарій рукописної спадщини, творів друку та документів на всіх видах носіїв інформації, що створюється в Україні. Як особливо цінний об'єкт культури НБУВ перебуває під охороною держави.

Отже, пророчі ідеї В. І. Вернадського дали змогу створити життєздатну національну інституцію, яка розвивалася, укріплювалася та виконувала свої функції упродовж усього ХХ ст., а сьогодні є потужною інформаційною базою розвитку українського суспільства в усіх його проявах, центром наукового, духовного і культурного життя України, вагомим складовою світового інформаційного простору.

Примітки

¹ Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–1941 рр. – К., 1998.

² Вороненко В. В., Кістерська Л. Д., Матвєєва Л. В., Усенко І. Б. Микола Прокопович Василенко. – К., 1993. – С. 146–147.

³ Вернадський В. І. Дневники, 1917–1921: октябрь 1917 – январь 1920 гг. – К., 1994. – С. 12; Архів Російської Академії наук (Москва), ф. 518, оп. 1, спр. 70, арк. 8; Інститут рукопису НБУВ, ф. X, спр. 32919, арк. 95–96.

⁴ Журнали і протоколи засідань цих комісій опубліковані в кн. : Володимир Іванович Вернадський і Україна. Кн. 1 : Володимир Іванович Вернадський. Науково-організаційна діяльність (1918–1921) / уклад. О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, Н. М. Зубкова, С. М. Кіржаєв, В. В. Лавров, С. В. Старовійт, Н. М. Хоменко, Л. М. Ярменко. – К., 2011. – С. 191–492.

⁵ Володимир Іванович Вернадський і Україна. Кн. 1 :

Володимир Іванович Вернадський. Науково-організаційна діяльність (1918–1921). – С. 194–196.

⁶ Вернадський В. І. Дневники. 1917–1921 : октябрь 1917 – январь 1920. – К., 1994. – С. 102.

⁷ Кордт В. О. Про Національну бібліотеку Української Держави // Збірник праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві. – К., 1919. – С. 10–11.

⁸ Там само. – С. 193.

⁹ Володимир Іванович Вернадський і Україна. Кн. 1 : Володимир Іванович Вернадський. Науково-організаційна діяльність (1918–1921). – С. 248–249.

¹⁰ Закон про утворення фонду Національної бібліотеки Української держави // Бібл. вісн. – 1993. – № 3/4 – С. 12.

¹¹ До Ради Міністрів Української Держави од Міністра народної освіти та Мистецтв пояснююча записка до законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві. – К., 1918. – С. 18.

¹² Володимир Іванович Вернадський і Україна. Кн. 1 : Володимир Іванович Вернадський. Науково-організаційна діяльність (1918–1921). – С. 557.

¹³ Володимир Іванович Вернадський і Україна. Кн. 1 : Володимир Іванович Вернадський. Науково-організаційна діяльність (1918–1921). – С. 555.

¹⁴ Там само. – С. 373–374.

¹⁵ Там само. – С. 373–374.

¹⁶ Там само. – С. 555.

¹⁷ НБУВ ІР, ф. 52, № 15, арк. 1–2.

¹⁸ Володимир Іванович Вернадський і Україна. Кн. 1 : Володимир Іванович Вернадський. Науково-організаційна діяльність (1918–1921). – С. 373–374.

¹⁹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1, арк. 10–10 зв.

²⁰ Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–1941. – К., 1998. – С. 28.

²¹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1, арк. 12.

²² Киев. мысль. – 1918. – 15(2) сент. Окремий вип. : Від Тимчасового комітету для заснування Національної Бібліотеки Української держави в м. Києві. – [К., 1918] – 2 с. Див. також проект: НБУВ ІР, ф. 33, № 3055. Статут Національної Бібліотеки Української Народної Республіки в м. Києві при Українській Академії наук. – К., 1919.

²³ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 64, оп. 1, спр. 1, арк. 7 зв.

²⁴ Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки. – С. 62–64.

²⁵ Вернадський В. І. Дневники. 1917–1921 : октябрь 1917 – январь 1920. – К. : Наукова думка, 1994. – С. 133.

²⁶ Там само. – С. 122.

²⁷ Там само. – С. 132; Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1, арк. 45.

²⁸ Див. також листування з А. Л. Бемом у кн. : Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. – К., 2011 – Т. 2. – Кн. 1.

²⁹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 13, арк. 16.

³⁰ Володимир Іванович Вернадський і Україна. Кн. 1 : Володимир Іванович Вернадський. Науково-організаційна діяльність (1918–1921). – С. 448.

³¹ Вернадський В. І. Дневники. – С. 163, 263.